

הדיון במצוות האב על הבן, שנפתח במשנה (כט.), הוביל את הגמרא לעיסוק נרחב במצות כיבוד אב ואם. בהמשך לכך בוחנת הגמרא חובת כיבוד נוספת: כבוד זקנים ותלמידי חכמים.

מובא בברייתא לעיל לגבי כבוד וקימה מרבו: "יכול יעצים עיניו כמי שלא ראהו? ת"ל: תקום ויראת, דבר המסור ללב נאמר בו ויראת מאלקין".

אם רבו של אדם עובר לפניו צריך התלמיד לעמוד מכבודו של רבו, הברייתא שואלת: האם אותו תלמיד יכול לעצום את עיניו ובכך לא יראה את רבו ויצטרך לעמוד? והתשובה הברורה של הברייתא שבדאי שלא יכול לעצום עיניו! וההסבר הפשוט הוא שכתוב בתורה "תקום ויראת" משום שדבר שהאדם יודע באמת למה הוא עצם את עיניו בכדי לא לקום לכבוד הרב והזקן, למרות שאחרים שרואים אותו מבחוץ לא יחזיקוהו כרשע אלא ידונו אותו לכף זכות לכן נאמר "ויראת מאלוקין" שהוא ודאי יודע מחשבות של האדם ורואה שמבטל מצוה בכוונה.

הגמרא מקשה האם אנו עוסקים ברשעים שמעלימים עצמם מהמצוות? וזה לשונה (שם לג.):

יכול יעצים עיניו כמי שלא ראהו. **אטו ברשיעי עסקינן?** אלא, יכול יעצים עיניו מקמי דלימטיה זמן חיובא, דכי מטא זמן חיובא הא לא חזי ליה דקאים מקמיה? ת"ל: תקום ויראת. תנא: איזוהי קימה שיש בה הידור? הוי אומר: זה ד' אמות. אמר אביי: לא אמרן אלא ברבו שאינו מובהק, אבל ברבו המובהק - מלא עיניו.

כלומר, הברייתא הסתפקה האם האדם יכול למנוע עצמו מחיוב מצוות כיבוד תלמידי החכמים ע"י שיעצום עיניו. בין אם זה סתם ת"ח שצריך להיכנס אל תוך ארבע אמות שלו, והוא עוצם את עיניו. ובין רבו המובהק שיודע שהוא צריך להגיע ועוצם עיניו גם שלא יראה אותו מרחוק ויתחייב בכיבודו. על שני המקרים הללו נאמר "תקום ויראת", כלומר ה' יודע מחשבות לב האדם וע"כ אתה מחויב לעמוד.

על בסיס דיון זה, נחלקו האחרונים האם תלמיד שהוא סומא חייב לעמוד בפני רבו (ואביו). בספר נחלת צבי (הו"ד במפרשי שו"ע סי' רמ סע' ז) כתב שאין חובה לסומא לעמוד בפני תלמיד חכם, וראייתו מהגמרא שלנו. שאם לא התחייב בראייה אזי אין הוא מחויב בעמידה. אך החזון איש (יו"ד סי' קנא) סובר שיש לסומא לעמוד בפני תלמיד חכם, ומה שאמרה הגמרא "ויעצים עיניו כמי שלא ראהו" הכוונה לא הכיר ולא ידע. ומוסיף החזו"א "ובכלל ראייה הוא שמיעה הכרה וידיעה" (וכך פסק גם המנחת חינוך).

יסוד המחלוקת עומד בשאלה מהי 'ראייה' הכתובה בגמרא, האם מדובר על ראייה ממש, או על הכרה וידיעה. הגמרא בהמשך מביאה שני סיפורים, על כבוד תלמידי חכמים (שם):

- אביי מכי הוה חזי ליה לאודניה דחמרא דרב יוסף דאתי, הוה קאים.
- אביי הוה רכיב חמרא וקא מסגי אגודא דנהר סגיא, יתיב רב משרשיא ורבנן באידך גיסא ולא קמו מקמיה, אמר להו: ולאו רב מובהק אנא? אמרו ליה: לאו אדעתין.

סיפור ראשון, שאביי היה רואה את האוזן של רב יוסף מרחוק- היה קם ועומד. סיפור שני, שאביי רכב על חמור והגיע לשפת הנהר, תלמידיו היו בצד השני ולא קמו לפניו. אמר אביי: והרי אני לא נחשב לרב מובהק שאתם לא קמים מפניי? אמרו לו, לא ידענו שאתה כאן.

ויש לעיין בשני הסיפורים: א. מדוע אביי כ"כ החמיר וקם שראה רק את אוזן של חמור רבו? ועוד שרבו לא ראה אותו בכלל מפני שהיה סומא! ב. מדוע אביי לא חשב שאולי תלמידיו לא שמו לב אליו? ועדו למה הוא לכאורה רצה שיקומו מפניו?

במספר רב של מקומות חכמים משווים בין מורא וכבוד הרב למורא שמייים, וכך מסכם הרמב"ם בספר המצוות (מ"ע רט):

ובפרק חלק (קי א) אמרו כל החולק על רבו כחולק על **השכינה** שנאמר [פנחס כו] בהצותם על י"י, כל העושה מריבה עם רבו כעושה עם **השכינה** שנאמר [חקת כ] המה מי מריבה אשר רבו בני ישראל את י"י, וכל המתערעם על רבו כמתערעם על **השכינה** שנאמר [בשלח טז] לא עלינו תלונותיכם כי על י"י, כל המהרהר אחר רבו כמהרהר אחר **השכינה** שנאמר [חקת כא] וידבר העם באל"ים ובמשה. וזה כלו מבואר כי מחלוקת קרח ומריבת ישראל ותלונתם והאשימם וחשדם אמנם היה עם משה ועליו שהיה רבן שלכל ישראל ושם הכתוב כל ענין מהם על י"י. ובבאור אמרו (אבות פ"ד מי"ב) **מורא רבן כמורא שמים**.

עולה מהאמור שרבו המובהק מגיע, האדם לבד צריך להתרומם משום ששכינה עמו. ואם הוא לא קם יש כאן תמיהה גדולה, איך אתה יכול להמשיך לשבת? ונראה שכך יש להסביר את סיפורו של אביי, שראה את האוזן חמורו של רבו הוא לא יכל עוד לשבת, משום עוצמת השכינה. ומשום כך גם שאל את תלמידו, לא הרגשתם שאני כאן? ולכן ענו לו שלא ידעו, ומבאר תוס' ר"י הזקן שעסקו בתורה ולכן לא שמו לב (נראה לענ"ד שמפני כן חילק הנחלת צבי בדיון סומא, שבסתם רב אין הוא צריך לעמוד, אך ברבו המובהק צריך).

ונראה לענ"ד שעפ"י המהלך הנ"ל יש להבין את הברייתא ואת הפסוק בצורה מחודשת (ויקרא יט, לב):

מִפְּנֵי שִׁבְהָ תִקּוּם וְהִדְרָת פָּנֵי זָקֵן וְיִרְאֵת מֵאֱלֹהִים אֲנִי ה'.

עד כאן הבנו, שכתוב 'ויראת' משום שה' בוחן כליות ולב ויודע אם האדם יעצים עיניו והתעלם. אך יש לחזש, והדרת פני זקן מפני שהרב מביא עמו את השכינה העליונה, ולכן ויראת מאלוקין אני ה'. ההכרה והידיעה שהרב נמצא היא ע"י ההבנה שיש כאן שכינה שבאה עמו, "כִּי־שִׁפְתַי כִּהֵן וְשִׁמְרִי־דַעַת וְתוֹרָה וְבִקְשׁוּ מִפִּיָּהּ כִּי מִלֶּאֱךָ ה'־צִבְאוֹת הוּא".